

СТИГМА И СОЦИАЛНИ ДИСТАНЦИИ ПРИ ЗРЕЛОСТНИЦИ СПРЯМО ХОРА С ПСИХИЧНИ РАЗСТРОЙСТВА

д-р Симеон Сапунджиев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията е посветена на хората с психични разстройства, стигматизиращото отношение и социалните дистанции, проявявани от страна на зрелостници. В теоретичен план са разгледани различни аспекти на стигматизирането и социалните дистанции – страх, опасения, отказ от съвместни дейности, наличие на негативно отношение, неблагоприятно третиране, проява на агресия и други. Накрая са изведени препоръки за преодоляване на стигмата и социалните дистанции. Резултатите от емпирично изследване показват, че зрелостниците проявяват негативни атитюди и социални дистанции спрямо хората с психични разстройства, но те са значително под средните нива на скалата за социални дистанции „Богардус“. Конкретната група респонденти категорично няма нищо против да поддържа приятелски взаимоотношения с лица с психични разстройства, а също в града или в квартала им да бъде създаден специализиран център за работа с представители на целевата група.

Ключови думи: хора с психични разстройства; зрелостници; стигма; социални дистанции; митове за хората с психични разстройства; атитюди

Увод

Неблагоприятните последици от влошаването на психичното здраве въздействат силно негативно върху живота на всички граждани по света. Поне един от четирима европейци изпитва сериозни психични проблеми по време на живота си. Около 9% от населението на Стария континент е засегнато от сериозен депресивен епизод всяка година, докато само 2,6% годишно страдат от тежки психотични разстройства (като шизофрения например) (Wittchen, Jacobi 2005, 357). Икономическите разходи поради влошено психично здраве са огромни, като се оценяват на 386 милиарда евро по разходни стойности от 2004 г. Според мащабно проучване на John Lewis Partnership 87,8 милиарда британски лири ще са загубите за бизнеса във Великобритания до 2025 г. само вследствие на неработоспособност поради влошено психично здраве

(Andlin-Sobocki et al. 2005, 1 – 27). Единствено пандемията от COVID-19 през 2020 г. създаде по-големи финансови щети.

Невъзможно е хората с психични разстройства единствено сами да редуцират нивото на негативни социални дистанции, ако не се работи от страна на педагозите, психолозите, социалните работници с младите хора, в частност с учениците, завършващи средно образование. Постоянната борба с неизменно проявяващата се тежка симптоматика на психичното разстройство и сериозните странични ефекти, предизвиквани от някои антипсихотични лекарствени медикаменти, както и невъзможността за самостоятелно справяне с ежедневните дейности водят до още по-силно страдание у болния, но най-сериозна болка у субекта създава постоянното стигматизиращо отношение, което той търпи от останалите членове на обществото, и то на всичките му нива, в множество форми и на много места. При интеракциите си с хронично болните лица с психични разстройства не само педагогическите специалисти и клиничните социални работници, а и членовете на общността (включително и зрелостниците) трябва винаги да се стараят да проявяват „ново отношение“ към страданието на болните, да са емпатийни, да демонстрират уважение и разбиране към „чувствата, емоциите и вътрешния мир“ на хората с психични разстройства (Boyanova 2002, 113).

В настоящата статия се разглеждат и анализират в теоретичен аспект същността и процесът на стигматизиране. Диференцират се проявяваните от зрелостниците социални дистанции, като страх, опасения, митове, отказ от съвместни дейности, наличие на негативно отношение, неблагоприятно третиране, проява на агресия и други. Описано е реализирано емпирично изследване сред ученици в XII клас, включващо резултати от скалата за социални дистанции „Богардус“, съчетани с авторски въпроси. Изследването е проектирано така, че ясно да бъде открояена връзката между теоретичната и емпиричната част, тъй като разгледаните основни теоретични конструкции (стигма, социални дистанции и атитюди) кореспондират пряко с категориите от споменатата скала и допълнителните авторски въпроси.

Същност на атитюдите и ролята им при стигматизирането

Атитюдите са основната предпоставка, те са винаги първичните причини за формиране на каквото и да е било към когото и да е било отношение от страна на субект или група субекти към друга група. Затова в настоящата статия съвсем накратко е важно теоретичният анализ да започне с кратко изясняване на същността на този базисен конструкт.

Многократно досега споменахме атитюдите. Но какво всъщност са те? Този термин произхожда от руслото на социалната психология и се дефинира най-общо като „нагласа“. Тази своеобразна нагласа съдържа три основни компонента. Първият е *емоционалният*, или т.нар. афективен. Пример за разгръщане на този компонент са различни масови демонстрации или протести. Вторият ком-

понент е *когнитивният*. Той се отнася до „убежденията, съпътстващи емоциите на онези, които са против демонстрантите“. Последният, трети компонент, е *поведенческият*. Той е провокиран от поведение, свързано с предходните две части. В заключение теоретичите на социалната психология обобщават, че „всеки атитюд е съставен от тези три елемента и винаги е ориентиран позитивно или негативно към даден атитюден обект“ (Larsen, Krumov 2010, 480 – 481). В настоящата статия обектът, към който са насочени атитюдите на зрелостниците, с всички свои компоненти, е групата на хората с психични разстройства.

Ролята на атитюдите в процеса на стигматизиране е *ключова*. Нагласите, формирани още от ранно детство от родителите, образователните институции, медиите социалната среда и други, играят основна роля при формиране на трайни атитюди у възрастните индивиди. Тези нагласи са изключително *устойчиви* на промени, трудно е да бъдат модифицирани, а всеки опит за това бива посрещан от силни съзнателни и подсъзнателни съпротиви.

Видове социални дистанции и проявленията им при зрелостници

На базата на формираните и проявявани нагласи се основават социалните дистанции. Те са резултатът, видимото проявление на интериоризирани нагласи и ценности под формата на атитюди, които, от своя страна, обуславят видимите проявления на социалните дистанции.

Учените поставят различни граници при определянето на възрастта на младежите. Някои са на мнение, че младежи са лицата до 24-годишна възраст, а други – тези до 28-годишна възраст. Най-често срещаното определяне на диапазона на младежката възраст, споменавано от родните и европейските специализирани институции, обхваща лицата между 15 и 29 навършени години (Merdzhanova 2004, 17). В настоящото изследване конкретната целева група са зрелостниците, лица между 18- и 19-годишна възраст в качеството им на част от групата на „младежите“. Колкото и банално да звучи, те са бъдещето на нашето общество, а в тази възраст и в този момент на завършване на средното си образование те са изправени пред избора с какво да се занимават – какво да учат и/или да работят. В тази възраст проучването на нагласите на младежите спрямо хората с психични разстройства би следвало да покаже предпоставка и за техния бъдещ избор на сфера за следване на висше образование и за професионална реализация, свързани или не с групата на хората с ментални проблеми. Мненията на зрелостниците са показателни и за отношението, което до този етап в живота си те са формирали спрямо хората с психични разстройства. То е на базата на кратък житейски опит и предимно на възпитание и интериоризиране на нагласи от значими други субекти. Именно специализираните целенасочени социалнопедагогически дейности на този етап от формирането на личността и гражданското самосъзнание на зрелостниците биха представлявали основна и ключова роля пред формирането на

младежите като граждани, разбиращи, приемащи и подкрепящи представителите на различни маргинализирани, стигматизирани и дискриминирани групи от нашето общество, каквата група са и хората с психични разстройства.

Социалните дистанции са понятия, предназначени за *изследване на обществените нагласи* спрямо различни малцинствени групи. Като цяло, у нас подобно измерване се използва за описване и анализиране на социалните взаимоотношения между общността и етнически малцинствени групи. Като инструмент, измерващ именно тези взаимоотношения, скалата за социални дистанции „Богардус“ е изцяло съотносима и приложима и при наблюдение на релациите между обществеността и групата на лицата с психични разстройства. Осъществяването на подобна връзка е сред основните иновации и приносни елементи на настоящия труд. Самите *социални дистанции* се разглеждат в социалната психология главно като афективни дистанции, или по-точно афективното отношение на едно лице спрямо друго (Riza 2012, 116 – 117).

Притежаваните нагласи определят проявяваните социални дистанции. Когато те са дълбоко и крайно негативни, в резултат на това се поражда стигмата.

Стигма – същност и значение

Явлението *стигма е резултатът*, то е своеобразен продукт, получен вследствие на негативните нагласи и социални дистанции, които изследваната група изпитва към маргинализираната общност. Същността и диференцирането ѝ би следвало да бъдат изследвани наред със структурата на обуславящите я негативни нагласи.

Един от доайените при изследванията за стигмата – Е. Goffman, приписва гръцки етимологичен произход на думата „стигма“. Тя означавала *телесен знак*, направен (жигосан или изрязан в кожата), за да изобрази определено морално лошо различие на притежателя ѝ. Индивидът е дисквалифициран от възможността да бъде приет от общността. Стигмата е функция, която дълбоко дискредитира субекта и го прави „различен от другите“ (Goffman 1963). Стигмата се откроява под формата на социално дистанциране, когато лица от общността не желаят да се асоциират с лица с психични разстройства (Parle 2012).

Основното определение, прието в настоящата статия, е изведено от Световната здравна организация и Световната психиатрична организация, които се обединяват около следната основна дефиниция за стигма: тя произтича от *процес*, при който определени лица и групи са неоснователно определени като срамни, вследствие на което са изключени и дискриминирани (WHO – WPA, 2002). Основното в определението им е, че *стигмата поражда* дискриминация, инвалидизиране, страдание и бедност (Corrigan, Watson 2002).

До момента у нас не са известни изследвания за отношението, вида и степента на стигматизиране и социални дистанции спрямо хората с психични разстройства от страна на зрелостници. Проучването на тези фактори е пред-

поставка за изработване на стратегии за преодоляване на стигмата и социалните дистанции в обществото още от младежка възраст спрямо хората с психични разстройства и тяхната реинтеграция в общността.

Най-общо казано, стигмата е обичайно, макар и абсолютно негативно явление в резултат на негативни и дискриминационни нагласи у обществото към определени малцинствени и/или маргинализирани групи. В емпиричната част на настоящото изследване ще бъдат проучени обуславящите стигматизиращо отношение спрямо хората с психични разстройства нагласи и социални дистанции у зрелостници.

Емпирично изследване

Обект на настоящото изследване са същността на атитюдите и проявяваните социални дистанции спрямо хора с психични разстройства от страна на ученици в последен клас на гимназиалния етап, наречени за по-кратко „зрелостници“.

Предмет на изследването е процесът на проявяване на социални дистанции чрез поведение и отношение към хората с психични разстройства от страна на зрелостници.

Целта на настоящото изследване е да се идентифицират атитюдите и социалните дистанции у зрелостниците спрямо хората с психични разстройства, да се предложат начини за преодоляване на негативната им страна и за стимулиране на позитивната.

Хипотезата предполага, че изследваните зрелостници ще проявяват силни и крайно негативни атитюди и социални дистанции по всички изведени категории спрямо хората с психични разстройства. Очаква се те да не желаят да влизат в близки и приятелски интеракции с представители на целевата група

Конкретните предвидени *задачи* са следните.

– *Задача 1*: да се разработи теоретична постановка на изследването, включваща изследване на същността на понятията „стигма“, „социални дистанции“ и „атитюди“. В настоящата статия цитираните понятия вече бяха разгледани, теоретизирани и адаптирани в контекста на отношението на зрелостниците спрямо хората с психични разстройства.

– *Задача 2*: да се изготви авторска адаптация на скала за социални дистанции „Богардус“ (Rapurov 2014, 10). Оригиналът на скалата е предназначен за измерване на социални дистанции между обществото и маргинализирани групи. В случая инструментът ще бъде модифициран така, че да отразява спецификата на групата на хората с психични разстройства, а въпросите ще бъдат зададени разбираемо и на близък до зрелостниците език, без да се губи смисловото им значение.

– *Задача 3*: да се осъществи теренно проучване сред ученици в XII клас на столично общообразователно училище. За реализирането на тази дейност ще бъде създаден атрактивен интерактивен въпросник с твърдения с различна

структура и интригуващо мултимедийно съдържание, под формата на формуляр за индивидуално попълване чрез онлайн платформата Google Forms.

– *Задача 4:* да бъдат описани резултатите от емпиричното изследване, заедно с тях ще бъде представен анализът им, а впоследствие ще се осъществи обобщение на получените данни и анализ на хипотезите.

Предвидените категории в емпиричната част на настоящото изследване са представени в таблица 1.

Таблица 1. Категории за емпиричното изследване

КАТЕГОРИЯ	ВЪПРОС	ИНСТРУМЕНТАРИУМ
Взаимоотношения с хора с психични разстройства	– Правили ли са ти впечатление, докато си на улицата, хора с психични проблеми? – Правили ли са ти впечатление, докато си в градския транспорт, хора с психични проблеми?	
Оценка на опита от лични взаимоотношения с хора с психични разстройства	– Случвало ли се е лице с психичен проблем някога да се държи лошо с теб? – Случвало ли ти се е ти да се държиш лошо с човек с психичен проблем?	
	Съгласен/на ли си:	
Брак с лице от групата на хората с психични разстройства	Да се ожениш/омъжиш за човек с психичен проблем?	Скала „Богардус“
Гостуване от страна на представител от групата на хората с психични разстройства	Да гостува в дома ти човек с психичен проблем?	Скала „Богардус“
Поддържане на приятелство с представител от групата на хората с психични разстройства	Да си приятел/ка с човек с психичен проблем?	Скала „Богардус“
Съвместно упражняване на труд с представител от групата на хората с психични разстройства	Да работиш на едно и също място с човек с психичен проблем?	Скала „Богардус“
Съседство с представител от групата на хората с психични разстройства:	Съгласен/на ли си:	Скала „Богардус“
– Врата до врата	Човек с психичен проблем да ти е съсед?	
– В същия квартал	Човек с психичен проблем да живее в твоя квартал?	

– В същия град	Човек с психичен проблем да живее в твоя град?	
– В същата държава	Човек с психичен проблем да живее в твоята държава?	
Демографски характеристики: полова принадлежност	– Момиче – Момче – Не желая да споделя.	

Изследвана извадка

Изследването е проведено в периода 1 април до 30 юни 2020 г. в столично средно общообразователно училище, паралелки със западен езиков профил. Участие взимат 75 ученици в XII клас на възраст от 18 до 19 години. Най-много – 50 от тях, са момичета, 20 са момчета, а останалите 5 предпочитат да не споделят своята полова принадлежност. Авторската модификация на скала за социални дистанции „Богардус“ е реализирана сред извадката по време на дистанционно обучение на учениците поради социална изолация, наложена от пандемията от COVID-19, с помощта на онлайн платформата Google Forms. На участниците са предоставени координати за попълване на онлайн въпросника, както и възможност за обратна връзка с автора, при затруднения в анкетирането.

При попълване на формуляра не се изискват лични данни, единствено се търси информация относно пола на участниците. Предоставена е възможност както да се посочи полова принадлежност, така и при желание да не се споделя тази информация. Последният въпрос е изцяло съобразен с Регламент 2016/679 на Европейския съюз — защита на физическите лица във връзка с обработването на лични данни и свободното движение на такива данни (известен като GDPR). Въпросникът е напълно анонимен, а резултатите се използват единствено за подготовката на настоящата статия.

Скала за измерване на социалните дистанции на Е. Богардус

Най-подходяща за целите на настоящото изследване е използваната стандартизирана методика „Скала за измерване на социалните дистанции на Е. Богардус“. Тя представлява кумулативна скала, измерваща пространствените социални дистанции между индивидите и групите (Dobrev 2011, 133 135).

Скалата на социалната дистанция на Богардус е кумулативна скала, тъй като съгласието с който и да е айтем предполага съгласие с всички предходни айтеми. Оригиналният вариант на скалата изследва респондентите до каква степен биха приели представителите на определена маргинализирана група съобразно следните категории:

- като близки роднини по брак (т.е. като законния съпруг на близък роднина);
- като мои близки лични приятели;

- като живеещи в един и същи град;
- като съседи на същата улица;
- като колеги в една и съща професия;
- като граждани в моята страна;
- като чужденци в моята страна.

За Богардус социалната дистанция е функция на афективната дистанция между членовете на две групи. „При изследванията на социалната дистанция центърът на внимание е върху чувствените реакции на хората към други хора и към групи от хора. По този начин за него социалната дистанция по същество е мярка за степента на съчувствие, което изпитват членовете на изследваната извадка към конкретната маргинализирана група (Bogardus 1947, 306 – 31).

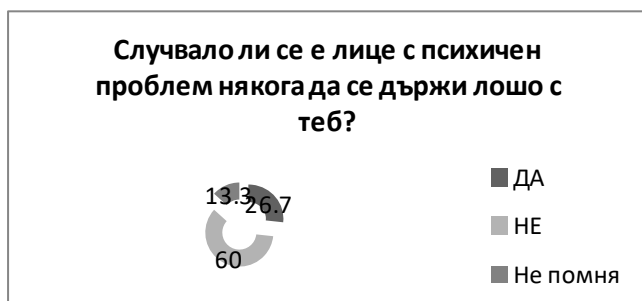
В настоящото изследване анкетиранията извадка се състои от зрелостници. В този контекст трябва да се спомене, че скала „Богардус“ при по-младите респонденти показва по-репрезентативни резултати, тъй като съвременните младежи са средно по-географски мобилни, отколкото са били техните връстници преди. Тоест значителен брой представители на изследваната извадка могат да взаимодействат по-интензивно и с по-голям брой лица от конкретната маргинализирана група.

При конкретната авторска модификация в настоящия труд айтемите на скалата „Бугардос“ са адаптирани, като зрелостниците са стимулирани да изберат по един от следните възможни отговори на въпроса „Съгласен/на ли си да:“ – „Да“, „Не“ или „Не мога да преценя“. Използването на този инструмент е съвсем естествено и необходимо условие за идентифициране по измерим начин на проявяванията на формираните вече у зрелостниците атитюди, а именно продукта – техните социални нагласи. Иновация е прилагането на методиката както при зрелостници, така и спрямо стигматизираната група на хората с психични разстройства.

Представяне и анализ на резултатите от емпиричното изследване

При всички айтеми от първата категория „Взаимоотношения с хора с психични разстройства“ изследваните зрелостници отговарят категорично положително. Нито един не отговаря отрицателно или не избира опцията, че „не може да си спомни“. Младите хора са достатъчно сензитивни и обръщат внимание на срещите си с хора с психични разстройства на обществени места (улици и масов транспорт). Често представителите на целевата група притежават по-различен външен вид и поведение в сравнение със средностатистическите субекти, което ги прави лесно забележими сред останалите. В определена степен външният вид и поведението са елементи и от показателните характеристики за поставяне и диференциране на психиатрична диагноза от психиатрите. Понякога при липсата на пълна или относителна ремисия (и/или с прогресиране на боледуването) се наблюдава поява на когнитивен дефицит,

емоционално нивелиране и други. Индивидуалните характеристики (като например външен вид и поведение) на хората с психични разстройства ги правят по-забележими в сравнение с останалите субекти, страдащи от хронични заболявания, като например диабет или артериална хипертония, които почти нямат видими проявления на заболяванията си.

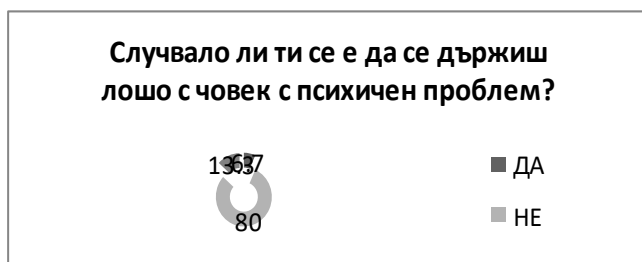

Фигура 1

Стойностите на айтема, показан на фигура 1, представят информация, свързана с необоснования мит, че хората с психични разстройства са опасни за другите хора. 60% от изследваните зрелостници декларираят, че човек с ментален проблем никога не е проявявал агресия спрямо тях, а едва 26,7% отговарят положително. Други 13,3% от зрелостниците не могат да си спомнят за наличие на подобен негативен опит. Тоест, анализът на резултата по този айтем затвърждава разпространената широко в обществото силна дискриминационна нагласа, че представителите на целевата група са опасни, без този мит да бъде обоснован със статистически данни.

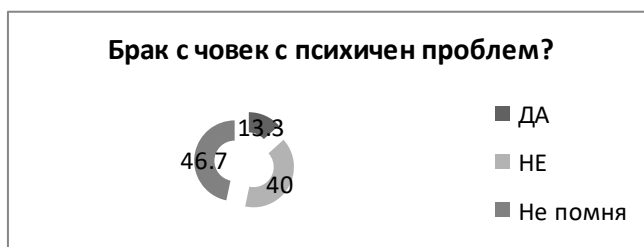
В конкретната изследвана извадка се наблюдава благоприятна тенденция, че доминиращото мнение на изследваните зрелостници (60%) показва, че те не са срещали лошо отношение от лице с ментален проблем. Изводът, който може да бъде направен от сравними изследвания за проучване на дискриминационните нагласи сред лица в активна възраст, е, че зрелостниците в края на гимназиалния етап притежават значително по-слаби дискриминационни ценностни нагласи и както вече стана ясно, те са значително по-склонни да поддържат приятелски взаимоотношения с човек с психично разстройство.

Изследваните зрелостници посочват отговор „Не“ със стойност от 60% при айтема, свързан с това дали самите те са проявявали негативно отношение спрямо представители на групата на хората с психични разстройства (фигура 2). Анализът на този айтем е потвърден от напълно идентичния резултат, при който изследваните лица не са срещали негативно

Фигура 2

отношение от човек с ментален проблем. Други 6,7% от анкетираните зрелостници заявяват, че не могат да си спомнят дали са проявявали подобно дискриминационно отношение. Белег за тревожна тенденция предизвиква резултатът, че 13,3% от представителите на изследваната извадка си признават, че са проявявали лошо дискриминационно поведение спрямо лице с психично разстройство. Интериоризирането на личния опит и саморефлексията на поведението (особено в подобна младежка възраст – 18 – 19 год.) е ценно и би могло да бъде основна предпоставка и незаменим ресурс за работа за преодоляване на стигмата и модифициране на негативните социални дистанции.

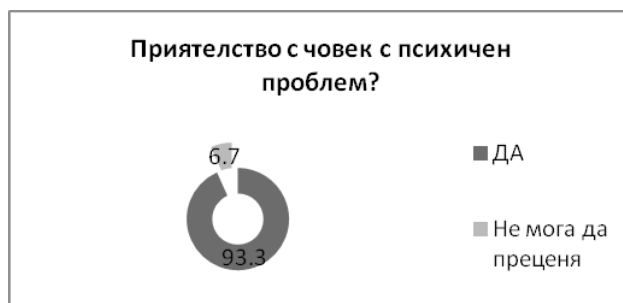
Фигура 3

Фигура 3 представя резултатите от въпроса, целящ да получи мнението на респондентите дали биха встъпили в брак с лице с психично разстройство. Анализът на резултата показва, че 13,3% биха сключили брак. 46,7% не могат да преценят, а останалите предоставят отрицателно становище. Като цяло, резултатът е изненадващо положителен. Встъпването в брак е обвързване на всички нива на социалния и гражданския живот. Приемането на житейско партньорство е признак на истинско, лично и дълбоко приемане на представителите от тази целева група.

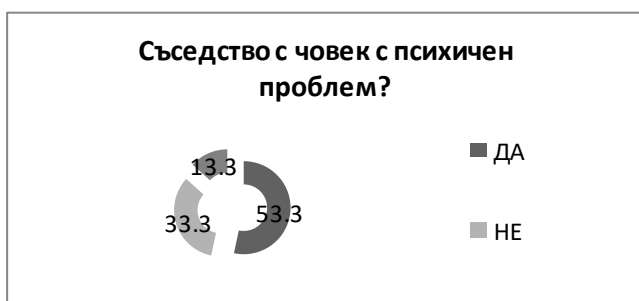
Фигура 4

Резултатите от айтема, свързани с приемането на гост с психично разстройство, са по-красноречиви (фигура 4). Традиционно в родната култура домът е съкровено сакрално пространство, в което трудно би бил допуснат който и да е било. Въпреки това едва 20% от анкетиранияте зрелостници не биха поканили човек с психично разстройство в дома си, докато 4 пъти повече изследвани лица предоставят категорично положителен отговор.

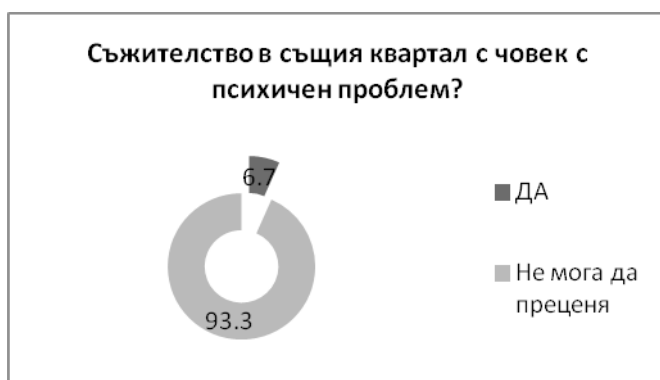
Фигура 5

Положителната тенденция от предишния айтем се запазва и при този, свързан с желанието на зрелостниците да са приятели с човек с психичен проблем (фигура 5). Едва 6,7% не могат преценят дали биха искали да се сприятелят с лице с психично разстройство, а всички останали изследвани лица отговарят категорично положително. Нито един от учениците в XII клас не предоставя отрицателен отговор. Анализът на този резултат показва, че младите хора са по-отворени към поддържане на широки приятелски кръгове, като е изключително положително, че те биха допуснали и лица от настоящата целева група в своето обкръжение.

Фигура 6

Фигура 6 представя атитюдите на изследваните зрелостници, свързани с това дали биха приели да имат съсед с психичен проблем. Най-малко – 13,3%, не могат да преценят дали са съгласни, или не, 33,3% категорично не са съгласни, а останалите 53,3% изразяват напълно положителен отговор. Анализът на резултата показва интересен факт – респондентите са по-склонни да поддържат приятелски взаимоотношения с представител на целевата група, отколкото да го приемат за свой съсед. Все пак, приятелските интеракции са интензивни в различна степен, докато взаимоотношенията със съседите са постоянни и влошаването им може да доведе до сериозни прогресивно задълбочаващи се негативни последици. Това е поредното потвърждение на факта, че завършващите средно образование млади хора са готови да предприемат лични интеракции с представители на целевата група.

Фигура 7

Най-категоричен е резултатът по айтема „Съжителство в същия квартал с човек с психичен проблем“. 93,3% от респондентите нямат проблем да жи-

веят в един и същи квартал с лице с психично разстройство (фигура 7). С абсолютно същия положителен резултат е и айтемът „Съгласен/съгласна ли си човек с психичен проблем да живее в твоята държава?“. Само 6,7% отговарят, че не могат да преценят, а нито един от участниците не е отговорил с „Не“. Положителната тенденция е потвърдена и от друг айтем, според който всички 75 попитани зрелостници са съгласни и да споделят един и същи град с конкретната маргинализирана група.

Досега става ясно, че изследваните зрелостници биха предпочели да живеят в същия квартал, град и държава с лице с психично разстройство, биха поддържали приятелски взаимоотношения с него, биха го поканили и на гости. Социалната дистанция е значително по-голяма, когато трябва да осъществяват интеракции от съседски (53,3%) или колегиален характер с него (73,3%) (фигура 8). В бъдещата си работа 20% от анкетираните зрелостници не биха желали да имат за свой колега лице с ментален проблем, а други 6,7% нямат мнение по въпроса.

Фигура 8

Анализът на резултата по този айтем показва, че социалните дистанции, проявявани от зрелостниците спрямо целевата група, са значително по-положителни в сравнение с тези, демонстрирани от обществото, като цяло. Изключително ценен ресурс е готовността на зрелостниците да бъдат колеги в работата с лице с ментален проблем. Постъпването на подходяща трудова заетост ще предостави възможност на хората с психични разстройства да се активизират, да станат равноправни участници в социалния живот, което ще способства за подобряване на жизнения им стандарт и ще създаде условия за развитие на техния капацитет като пълноценни личности и членове на общността. Трудът им ще допринесе за обществото, работата им ще подпомогне финансово самите лица и техните семейства. Освен финансова полза

субектът ще изпитва и удовлетворение от труда, тъй като всяка трудова заетост е просоциална дейност.

Заключение

Предварително заложените хипотези в настоящото изследване се потвърждават частично. От представения анализ на емпиричните резултати обобщено може да се каже, че като цяло, изследваните зрелостници притежават формирани отрицателни атитюди и проявяват негативни социални дистанции спрямо хората с психични разстройства, но те са значително под средните нива за скала „Богардус“. Хипотезата, че изследваните млади хора не биха желали да поддържат интеракции с лица с ментални проблеми, се потвърждава частично. В различни степени, но във високата част на скалите, конкретната група респонденти категорично няма нищо против от това да поддържа приятелски взаимоотношения с лица с психични разстройства, както и в града и в квартала им да бъде създаден специализиран център за работа с представители на маргинализираната група. Изключително интересни са резултатите, които предоставят зрелостниците по айтемите, свързани с това дали хората с психични разстройства са опасни, по-глупави от останалите и по-различни. За разлика от множество изследвания на нагласите у възрастните, които показват крайно негативно етикетизиращо (стигматизиращо) отношение по тези параметри спрямо лицата с ментални проблеми, зрелостниците притежават значително по-положителни (и напълно кореспондиращи с реалността) нагласи спрямо хората с психични разстройства.

Ключова роля притежава осигуряването на изследваните зрелостници от столичното общообразователно училище на личен опит от интеракции с хора с психични разстройства. По този начин успешно могат да бъдат формирани агенти на промяната в голямата група, които отвътре да работят за коригиране на атитюдите ѝ, да се запознаят с хората с психични разстройства, с факта, че не са опасни, че притежават таланти и добродетели, че спазват законите и допринасят за общността също като всички останали членове на обществото. В групата на учениците подобни агенти на промяната могат да бъдат създадени чрез взаимодействие на лицата с психични разстройства с общността – взаимно участие в обществени мероприятия, дни на отворени врати в психиатрични институции, медийни кампании, участие в съвместни дейности (например масово почистване на дворовете на учебните заведения или кварталните зелени площи, в които се намират тези заведения), съвместно изработване на тематични продукти (коледна украса, мартеници и други), съвместно участие в приготвянето и отбелязването на празници (например Коледа, Великден, Ден на славянската писменост, Ден на психичното здраве и т.н.) и други по-

добни събития, които така или иначе постоянно се организират в столичните училища. Реализираните и представени дотук изводи и препоръки в настоящата статия са насочени към това училищните педагогически специалисти, училищните и клинични социалните работници и психолози да работят активно за промяна на негативните социални дистанции и атитюди, преодоляване на стигматизиращото отношение и поведение у учениците, спрямо хората с психични разстройства.

БЕЛЕЖКИ

1. Доклад за здравето на нацията в началото на XXI век, Министерство на здравеопазването на Република България (2004), София.
2. Who-Wpa (2002). Reducing Stigma And Discrimination Against Older People With Mental Disorders, Geneva.

ЛИТЕРАТУРА

- Andlin-Sobocki, P. et al., 2005. Cost of disorders of the brain in Europe. *Eur J Neurol*, 1, 1 – 27.
- Боянова, В., 2002. Ролята и мястото на социалния работник в екипното обслужване на пациента-клиент. В: *Университетската специалност „Социални дейности – състояния, проблеми, перспективи“*. София: Комливес.
- Bogardus, E. S., 1947. Measurement of Personal-Group Relations. *Sociometry*, 10(4), 306 – 311.
- Corrigan, P. & Watson, A., 2002. Understanding the impact of stigma on people with mental illness. *World Psychiatry*, 1, 16 – 20.
- Goffman, E., 1963. *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. New York: Simon & Schuster, Inc.
- Градев, Д., 2010. *Стигма и личностна биография*. София.
- Добрев, Д., 2011. *Критичен анализ на изследването на социалните дистанции и етническите стереотипи за малцинствата в България*. София.
- Ларсен, К., Крумов, К., 2010. *Социална психология: нов поглед към личността и социалния свят*. София: Софи-Р.
- Мерджанова, Я., 2014. *Професионална педагогика в традиция и в перспектива*. София: Св. Климент Охридски.
- Пампоров, А., 2014. *Някои особености при измерване на социални дистанции със скалата на Богардус в България*. София: Изток-Запад.
- Риза, А., 2012. Акултурация и/или етническа идентичност. междуетническите социални дистанции като катализатор на етни-

ческата идентичност при българи, турци и роми в съвременна България (социалнопсихологически ракурс). В: *Психологични изследвания*, София.

Parle, S., 2012. How does stigma affect people with mental illness? *Nursing Times*, **108**(28).

REFERENCES

- Andlin-Sobocki, P. et al., 2005. Cost of disorders of the brain in Europe. *Eur J Neurol* (1), 1 – 27.
- Boyanova, V., 2002. Rolyata i myastoto na sotsialnia rabotnik v ekipnoto obsluzhvane na patsienta-klient. In: *Universitetskata spetsialnost "Sotsialni deynosti – sastoyania, problemi, perspektivi"*. Sofia: Komlives.
- Bogardus, E. S., 1947. Measurement of Personal-Group Relations. *Sociometry*, **10**(4), 306 – 311.
- Corrigan, P. & Watson, A., 2002. Understanding the impact of stigma on people with mental illness. *World Psychiatry* (1), 16 – 20.
- Dobrev, D., 2011. *Kritichen analiz na izsledvaneto na sotsialnite distantsii i etnicheskite stereotipi za maltsinstvata v Bulgaria*. Sofia.
- Goffman, E., 1963. *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. New York: Simon & Schuster, Inc.
- Gradev, D., 2010. *Stigma i lichnostna biografia*. Sofia.
- Larsen, K. & Krumov, K., 2010. *Sotsialna psihologia: nov pogled kam lichnostta i sotsialnia svyat*. Sofia: Sofi-R.
- Merdzhanova, Y., 2014. *Profesionalna pedagogika v traditsia i v perspectiva*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Parle, S. (2012). How does stigma affect people with mental illness? *Nursing Times*, **108**(28).
- Pamporov, A., 2014. *Nyakoi osobenosti pri izmervane na sotsialni distantsii sas skalata na Bogardus v Bulgaria*. Sofia: Iztok-Zapad.
- Riza, A. (2012). *Akulturationsi/ili etnicheska identichnost. mezhdu etnicheskite sotsialni distantsii kato katalizator na etnicheskata identichnost pri balgari, turtsi i romi v savremenna Bulgaria (sotsialnopsihologicheski rakurs)*. V: *Psihologichni izsledvania*. Sofia.

STIGMA AND SOCIAL DISTANCES TO PEOPLE WITH MENTAL DISORDERS, MANIFESTED BY GRADUATE STUDENTS

Abstract. The work is dedicated to people with mental disorders, stigmatizing attitudes and social distances, manifested by graduate students. Different aspects of stigmatization and social distance are considered theoretically – fear, refusal to participate in cooperative activities, presence of a negative attitude, adverse treatment, aggression and more. At the end, there are made recommendations to overcome stigma and social distances. Empirical findings show that graduate students exhibit negative attitudes and social distances toward people with mental disorders, but they are well below the average levels for the Bogardus Social Distance Scale. The actual group of respondents definitely maintaining friendly relations with members of the target group and does not mind establishing a specialized center for dealing with people with mental disorders in the city or in their neighborhood.

Keywords: people with mental disorders; graduate students; stigma; social distances; attitudes

✉ **Dr. Simeon Sapundzhiev**

ORCID iD: 0000-0002-0253-4052

Faculty of Education

Sofia University

Sofia, Bulgaria

E-mail: s.sapundzhiev@fp.uni-sofia.bg